

ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК СКЛАДОВА ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Дришлюк В. І., Журавель А. В.

Наукова стаття присвячена дослідженню питань правового регулювання виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні, проблем їх виконання та можливих шляхів вдосконалення такої процедури. Досліджено механізми виконання рішень національних судів в Україні та механізми виконання рішень Європейського Суду з прав людини, зокрема особливості, встановлені Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Проаналізовані окремі рішення Європейського Суду з прав людини, зокрема «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 року, «Чуйкіна проти України» (Chuykina v. Ukraine) від 13 січня 2011 року, «Горнсбі проти Греції» (Hornsby v. Greece) від 19 березня 1997 року та їх значення для правозастосовчої практики, правової системи України в цілому та шляху України до членства в Європейському Союзі. Звернуто увагу на рішення Конституційного Суду України в контексті виконання судових рішень та його зв'язок із принципами верховенства права. Окремо зазначено про проблему недостатності фінансування статті державного бюджету України на виконання рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України та важливість дотримання правових та демократичних принципів при виконанні рішень ЄСПЛ в умовах воєнного стану. Звернуто увагу на принцип правової визначеності як складової права на справедливий суд і на значення можливості виконання судового рішення як складової права на справедливий суд. На підставі аналізу норм чинного законодавства сформульовані загальні висновки щодо особливостей виконання рішень Європейського суду з прав людини та подолання основної проблеми - їх невиконання з формальних причини чи через відсутність коштів або законодавчих механізмів виконання судових окремих категорій судових рішень.

Ключові слова: виконання, рішення, Європейський Суд з прав людини, захист.

Dryshliuk V. I., Zhuravel A. V. The implementation of judgements of the European Court of Human Rights as a component of the right to a fair trial

The scientific article deals with the problem and investigation of legal regulation of the execution or

implementation of judgements of the European Court of Human Rights in Ukraine, problems of their implementation and possible ways of improving such a procedure. Mechanisms of implementation of decisions of national courts in Ukraine and mechanisms of implementation of judgements of the European Court of Human Rights were investigated in particular, the features established by the Law of Ukraine "On the Execution of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights". Some judgements of the European Court of Human Rights were analyzed, in particular "Yuriy Mykolayovych Ivanov v. Ukraine" from October 15, 2009, "Chuykina v. Ukraine" (Chuykina v. Ukraine) dated January 13, 2011, "Hornsby v. Greece" (Hornsby v. Greece) dated March 19, 1997 and their significance for law enforcement practice, the legal system of Ukraine as a whole and Ukraine's path to membership in the European Union. Attention is paid to the decision of the Constitutional Court of Ukraine in the context of the execution of court decisions and its connection with the principles of the rule of law. The problem of insufficient financing of the article of the state budget of Ukraine for the implementation of the judgements of foreign jurisdictions, adopted as a result of the consideration of cases against Ukraine and the importance of compliance legal and democratic principles in the implementation of ECHR judgements under martial law. Attention is paid to the principle of legal certainty as a component of the right to a fair trial and to the importance of the possibility of enforcing and implementation a court judgement as a component of the right to a fair trial. Based on the analysis of the norms of the current legislation, general conclusions are formulated regarding the specifics of the implementation of the judgements of the European Court of Human Rights and overcoming the main problem - their non-implementation due to formal reasons or due to the lack of funds or legislative mechanisms for the implementation of certain categories of court judgements.

Key words: implementation, decision, judgement, European Court of Human Rights, protection.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Європейський шлях розвитку України, як правової, демократичної держави вже

майже 20 років визначений волею народу. Реалізацією цієї волі стало не тільки конституційне закріплення шляху до членства в Північноатлантичному альянсі, але також й численні зміни до українського законодавства, в т.ч. процесуального. Однією з таких змін стало прийняття Україною зобов'язань, передбачених Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, ратифікація якої відбулася у 1997 році, шляхом прийняття відповідного закону «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [1].

Закріплення положення про реформування вітчизняного законодавства, у відповідності із прогресивними нормами європейського законодавства, пов'язано не тільки з імплементацією відповідних правових приписів, але також і з пересмисленням необхідності перебудови відповідних правових механізмів в регулюванні суспільних відносин. Приєднання України до країн, що ратифікували Конвенцію, є прагненням нашої держави стати членом цивілізованого європейського співтовариства і логічним кроком до набуття членства в Європейському Союзі. З 1997 року Україна користується правами, наданими Конвенцією та несе обов'язки щодо виконання рішень, що ухвалюються проти неї. Проблема виконання рішень Європейського суду з прав людини вирішується Україною вже досить тривалий час. Відмічаючи прогрес в цьому процесі, слід проте зазначити, що не всі рішення ЄСПЛ доводяться в Україні до логічного кінця - їх виконання.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [2].

В Конституції України закріплено право кожного суб'єкта звернутися до суду за захистом своїх прав та законних інтересів. Такі приписи законодавства знаходять свій розвиток в галузевому законодавстві і зокрема в процесуальному [3].

Ефективний захист прав суб'єктів суспільних відносин забезпечується не лише функціонуванням судової системи України, а й належною організацією примусового виконання судових рішень. Відповідно до статті 1 Закону України «Про виконання провадження», виконання провадження визначається як завершальна стадія судового провадження, що охоплює примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб).

Це сукупність дій, які здійснюються органами та посадовими особами, визначеними цим законом, на підставах, у межах повноважень та у спосіб, передбачених нормативно-правовими актами [4].

Примусове виконання судових рішень є основною функцією державної виконавчої служби, що діє в складі органів Міністерства юстиції України. Реалізацію цих завдань здійснюють державні виконавці та інші особи відповідно до положень Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [5].

Попри правові механізми, закріплені чинним законодавством, виконання судових рішень Європейського суду з прав людини в Україні супроводжується низкою проблем, пов'язаних з необхідністю відстрочки чи розстрочки виконання рішення, оскарження дій державних виконавців, тривалого невиконання остаточних судових рішень, відсутністю в бюджеті коштів для виплат відповідних компенсацій тощо. У цьому контексті законодавчого уточнення потребує низка вимог щодо процедури виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та забезпечення реалізації прав заінтересованих осіб на стадії виконання судових рішень та ін.

Метою статті є аналіз сучасних процедур виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та проблем, що виникають в зв'язку із таким виконанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження. Окремі аспекти виконання судових рішень були предметом розгляду вчених-процесуалістів, таких як Абрамов Н.А., Ніколенко Л.М., Степанова Т.В., Подцерковний С.П., Харитонов О.І., Васильєв С.В., Червоний Ю.С., Штефан М.Й. та інші. В контексті виконання рішень ЄСПЛ слід відзначити, що в періодичній літературі регулярно з'являються статті, присвячені цій проблемі. Серед таких авторів необхідно відмітити роботи: Бортновської З. П., Коруц У.З., Левенець А.В. та ін. Окрім того, протягом досить тривалого часу проблеми застосування ЄКПЛ є предметом вивчення наукової спільноти. Серед авторів, що присвятили свої роботи дослідженню цієї проблематики слід зазначити праці Караман І.В., Козіної В.В., Мазур М.В., Тагієва С.Р., Беніцького, А.С., Кострицького В.В. та ін.

Виконання рішень ЄСПЛ є складовою права на справедливий суд в тому сенсі, що принцип правової визначеності означає, що рішення суду,

винесене по певній справі, є остаточним і не підлягає сумніву, і має безповоротно виконуватись [6, С. 192].

Реалізація ефективного правового захисту пов'язана із правом на справедливий суд. У рішенні у справі за конституційним зверненням громадянина Рейніша Леоніда Валерійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 10 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України «Конституційний Суд України зазначав, що виконання судового рішення є невід'ємною частиною права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, визначені у законі дії, спрямовані на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави; невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом. Відповідно до практики Європейського суду з прав людини право на виконання судового рішення є складовою права на судовий захист, передбаченого статтею 6 Конвенції, для цілей якої виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як невід'ємна частина судового розгляду» [7, С. 12; 8, С.208].

Так, право на звернення до суду було б ілюзорним, якби національна правова система Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судове рішення залишалося невиконаним на шкоду одній зі сторін. Важко уявити ситуацію, щоб пункт 1 статті 6 докладно описував процедурні Гарантії, які надаються сторонам цивільного судового процесу - у провадженні, що є справедливим, відкритим і оперативним, - і не передбачав би при цьому гарантій виконання судових рішень; тлумачення статті 6 як такої, що стосується виключно права на звернення до суду і проведення судового розгляду, могло б призвести до ситуацій, несумісних із принципом верховенства права, що його Договірні Сторони зобов'язалися дотримуватися, коли вони ратифікували Конвенцію. Отже, виконання рішення, винесеного будь-яким судом, має розглядатися як невід'ємна частина «судового процесу» для цілей статті 6 [9].

Невиконання остаточних судових рішень, що були винесені національними судами та ЄСПЛ було системною проблемою, на яку звернув увагу ЄСПЛ у пілотному рішенні «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 року, заява № 40450/04 [10]. Суд зазначає, що ця справа стосується існуючої

проблеми, яка постійно нагадує про себе, породжуючи порушення Конвенції, які найчастіше виявляє Суд у справах проти України; більше ніж половина рішень, винесених Судом у справах проти України, стосуються питання тривалого невиконання остаточних судових рішень, відповідальність за які несуть органи влади України.

Зв'язок між правом на доступ до суду та обов'язковістю судового рішення можна проілюструвати на прикладі рішення у справі «Чуйкіна проти України» (Chuykina v. Ukraine) від 13 січня 2011 року, заява №28924/04, в якому ЄСПЛ встановив порушення п.1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з позбавленням заявниці доступу до суду з огляду на закриття судом провадження без вирішення по суті позову заявниці до державного органу у зв'язку з його ліквідацією, що, відповідно, дозволило державі уникнути відповідальності за незаконні дії його органу [11].

Відповідно до статті 46 Конвенції та частини першої статті 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» держави-учасниці зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду у будь-яких справах в яких вони є сторонами. Таким чином, рішення Європейського суду з прав людини, ухвалені у конкретній справі щодо даної країни є безумовно обов'язковими для виконання.

Спеціальні процедури, пов'язані із виконанням судових рішень Європейського суду з прав людини врегульовані Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» з урахуванням положень Закону України «Про виконавче провадження».

Відповідно до вказаного вище Закону, виконання рішення суду полягає у реалізації низки процедур. Зокрема, протягом десяти днів від дня одержання повідомлення про набуття рішенням статусу остаточного, відповідно до статті 4 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Орган представництва - орган, відповідальний за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та координацію виконання його рішень - готує та надсилає для опублікування в газети «Урядовий кур'єр» стислий виклад рішення українською мовою, який включає в себе: офіційну назву рішення мовою оригіналу та в перекладі українською мовою; номер заяви до ЄСПЛу; дату постановлення рішення; стислий виклад фактів у справі; стислий виклад питань права; переклад резолютивної частини рішення та надсилає стислий виклад Рішення Стягувачеві,

Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, всім державним органам, посадовим особам та іншим суб'єктам, безпосередньо причетним до справи, за якою постановлено Рішення.

Протягом десяти днів від дня отримання повідомлення Суду про набуття Рішенням статусу остаточного Орган представництва: а) надсилає Стягувачеві повідомлення з роз'ясненням його права подати до державної виконавчої служби заяву про виплату відшкодування, в якій мають бути зазначені реквізити банківського рахунка для перерахування коштів; б) надсилає до державної виконавчої служби оригінальний текст і переклад резолютивної частини остаточного рішення Суду у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції, оригінальний текст і переклад резолютивної частини остаточного рішення Суду щодо справедливої сатисфакції у справі проти України, оригінальний текст і переклад рішення Суду щодо дружнього врегулювання у справі проти України, оригінальний текст і переклад рішення Суду про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України. Автентичність перекладу засвідчується Органом представництва.

Порядок застосування Конвенції та практики ЄСПЛ судами встановлений статтею 18 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Отже, для цілей посилання на текст Конвенції використовується офіційний переклад українською мовою, опублікований на сайті Верховної Ради України. Для цілей посилання на Рішення та ухвали суду та на ухвали Європейської комісії з прав людини, судді використовують переклади текстів рішень Суду та Комісії, надруковані в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України». Опубліковані в «Віснику» переклади також публікуються у Всеукраїнській електронній системі правової інформації та на сайті Верховної Ради України.

Але, слід відмітити, що у зв'язку з великою кількістю рішень ЄСПЛ, не всі з них опубліковані в «Офіційному віснику України», а щодо багатьох рішень, що винесені проти інших країн, офіційний переклад взагалі відсутній. Означена проблема істотно ускладнює процедуру виконання рішень Європейського суду з прав людини та можливість вчасно, якісно й належно використовувати практику Суду як джерело права. Багато рішень українською мовою доступні в офіційному чи неофіційному перекладі в електронній інформаційній системі Європейського суду з прав людини HUDOC. Деякі останні рішення Суду вперше публікуються

в неофіційному перекладі неурядових правозахисних організацій, таких як Українська Гельсінська спілка з прав людини.

Також, відповідно до частини третьої статті 18 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у разі відсутності перекладу Рішення та ухвали Суду чи ухвали Комісії, виявлення мовної розбіжності між перекладом та оригінальним текстом, суд користується оригінальним текстом. При виявленні мовної розбіжності між оригінальними текстами та/або в разі потреби мовного тлумачення оригінального тексту використовується відповідна практика Суду. Всі оригінальні тексти публікуються в електронній інформаційній системі HUDOC. Отже, проблема офіційного перекладу Рішень та ухвал Суду чи Комісії також потребує уваги та вирішення. Вважаємо, що з метою полегшення та прискорення виконання рішень ЄСПЛ, що опубліковані англійською чи французькою мовами, доцільним може виявитись (на період дії воєнного стану) також використання неофіційних перекладів українською мовою, що доступні на сайті Суду або підготовлені правозахисними організаціями.

Державна виконавча служба упродовж десяти днів з дня надходження зазначених документів, відкриває виконавче провадження (у відповідності до ст. 7 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»).

Виплата Стягувачеві відшкодування має бути здійснена у тримісячний строк з моменту набуття Рішенням статусу остаточного або у строк, передбачений у Рішенні.

Одним із аргументів, що заявлялися Україною в зв'язку із виправданням невиконання рішень національних судів та рішень ЄСПЛ в зв'язку із такими фактами, було відсутність коштів для виплат відповідних компенсацій. На сьогодні проєкт бюджету України містять передбачені грошові кошти, що виплачуватимуться на виконання рішень ЄСПЛ як справедлива сатисфакція. На 2024 рік в державному бюджеті України на забезпечення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду у закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України, під час здійснення заходів, пов'язаних із створенням та впровадженням міжнародних юридичних механізмів відшкодування шкоди, завданої внаслідок міжнародного збройного конфлікту на території України, а також забезпечення представництва

України в Європейському суді з прав людини було передбачено суму у розмірі 427 189,9 гривень, а на платежі на виконання рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України - 552 725,7 гривень. Такі суми є явно недостатніми для виплати справедливої сатисфакції за всім рішеннями ЄСПЛ, ухваленими проти України.

Механізм виконання рішень ЄСПЛ за своїм змістом та правовим значенням відрізняється від процедури виконання рішень національних судів, адже йдеться мова не тільки про виплату відшкодування, а й про поновлення попереднього юридичного стану заявника, удосконалення чинного законодавства та правозастосовної практики для попередження схожих порушень у майбутньому. Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» з метою забезпечення відновлення порушених прав Стягувача, крім виплати відшкодування, вживаються додаткові заходи індивідуального характеру. Додатковими заходами індивідуального характеру є: а) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який Стягувач мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*); б) інші заходи, передбачені у Рішенні. Відновлення попереднього юридичного стану Стягувача здійснюється, зокрема, шляхом: а) повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі; б) повторного розгляду справи адміністративним органом. Саме специфічність ухвалених рішень ускладнює процес їх виконання [12, с. 101].

Отже, виконання рішень судів, як і рішень ЄСПЛ, є важливим елементом захисту прав громадян і забезпечення справедливості у випадках порушення конвенційних прав. Рішення ЄСПЛ мають вагомe значення для утвердження принципів правової держави, адже вони встановлюють високі стандарти захисту прав людини в європейському співтоваристві. Додержання принципів правової держави є ключовою умовою ефективного функціонування механізмів захисту прав людини. Зокрема, забезпечення виконання рішень Суду на національному рівні сприяє посиленню правової стабільності та зміцненню довіри до судових інституцій.

В умовах агресії російської федерації проти України та воєнного стану та війни, що триває вже третій рік, важливим є недопущення перенесення акцентів з проблеми невиконання рішень ЄСПЛ, як менш важливої в умовах війни, адже прагнення

України стати європейською та демократичною державою може бути реалізовано лише через дотримання правил міжнародного захисту прав людини, а тому вирішувати питання, що ускладнюють виконання рішень ЄСПЛ слід нагально.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

Гарантованість виконання рішень національних судів та рішень ЄСПЛ не лише визначає нові стандарти у сфері захисту прав людини, але й сприяє зміцненню правової стабільності в правовій системі, що в свою чергу, сприяє зміцненню глобальної системи правосуддя та верховенства права. Подальше вдосконалення процедур виконання рішень ЄСПЛ можливо проводити в таких напрямках: 1. Посилення співпраці між ЄСПЛ та національними системами правосуддя з метою гармонізації правозастосовної практики. 2. Покращення механізмів виконання рішень ЄСПЛ через запровадження дієвих національних інструментів контролю за їх реалізацією, що передбачає не тільки планування бюджетних коштів, але й відповідальність конкретних посадових осіб за невиконання рішень. 3. З метою підвищення рівня правової свідомості громадян та запровадження механізмів, що гарантують верховенство права, є доцільним запровадження освітніх програм, що інформують про механізми захисту прав людини та Європейський суд з прав людини, як дієвий механізм захисту прав особи.

Усі інші проблеми пов'язані з дослідженням особливостей реалізації прав учасників виконавчого провадження, особливостей діяльності державної виконавчої служби, та інші питання організації та здійснення виконання судових рішень в господарському процесі виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Література

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>. Дата звернення 07.01.2025
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. Дата звернення 07.01.2025.
3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Дата звернення 07.01.2025.

4. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. Дата звернення 07.01.2025

5. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: URL.: Закон України від 02.06.2016 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>. Дата звернення 07.01.2025.

6. Васіліу К.Є. Право на справедливий судовий розгляд та його елементи. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2021. С. 190-194.

7. Посібник зі ст. 6. Цивільна частина. 2013. С. 12.

8. Шелевер Н. Виконання судових рішень - складова права на справедливий суд. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. №.1. С.208.

9. Рішення у справі «Горнсбі проти Греції» (*Hornsby v. Greece*) від 19 березня 1997 року, заява № 18357/91, п. 40. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text. Дата звернення 07.01.2025.

10. «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 року, заява № 40450/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text.

11. «Чуйкіна проти України» (*Chuykina v. Ukraine*) від 13 січня 2011 року, заява №28924/04 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_864#Text

12. Анакіна Т.М., Іванченко Е.І., Журавель Н.О. Проблеми виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини та шляхи їх вирішення. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. № 2 (14). С. 99-107.

Дришлюк В. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Журавель А. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ